

TEORÍAS DAS IDEOLOXÍAS LINGÜÍSTICAS APLICADAS AO DISCURSO DE GALEGOFALANTES DO BIERZO OCCIDENTAL

THEORIES ON LINGUISTIC IDEOLOGIES APPLIED TO THE DISCOURSE IN GALICIAN SPEAKERS FROM WESTERN BIERZO

Dennis ÁLVAREZ GUERRERO

Investigador independente

dennisalvarez5@hotmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9510-2883>

Resumo:

Nesta breve investigación, baseada en ideas captadas en conversas informais, trátase de analizar o distanciamento con respecto ao galego en galegofalantes do Bierzo occidental, así como o uso do glotónimo galego ou chapurriao, e os mecanismos discursivos para a reafirmación da identidade berciana e leonesa tendo en conta as ideoloxías lingüísticas presentes neste segmento da poboación. Procurárase entender, mediante a análise do discurso e a observación, o grao de consciencia lingüística e a situación actual no discurso na comarca berciana na súa representación espontánea e as características especiais.

Palabras chave: El Bierzo, análise do discurso, ideoloxías lingüísticas, galego, linguas de León.

Abstract:

In this short research we analyse the relative distance between “the Galician language” and Galician speakers in western Bierzo, such as the use of the names chapurriao and galego in informal speech as well as the discursive mechanisms used for confirmation of identities (Bercian and Leonese) given the language ideologies within this population. We try to understand, helped by discourse analysis and observation, their level of language awareness in their spontaneous speech performance, and the language’s current status, in the region in order to show its special characteristics.

Keywords: El Bierzo, discourse analysis, language ideologies, Galician, languages in León.

Introdución

Nesta breve aproximación tratamos de analizar e relacionar as ideoloxías lingüísticas das persoas galegofalantes do Bierzo occidental¹. Realizáronse entrevistas semidirixidas a falantes locais hoxe de idade avanzada. O obxectivo é captar o discurso espontáneo, case fático, sen reflexión, que se transmite e foi transmiti-

do a novos habitantes e á descendencia, vendo como se desenvolven as ideoloxías lingüísticas ante o feito de seren leoneses falantes de galego, da man de diversas teorías e aproximacións ao tema. Un dos primeiros puntos no inicio da investigación era observar o nivel da difusividade existente en canto á pertenza lingüística e ao uso do glotónimo “galego” (concepto de Le Page e Tabouret-Keller, 1985). A construción da identidade berciana olla, en certa medida, sempre aos outros, *os galegos*, tanto por afinidade como con certa superioridade. Buscáramos, daquela, unha posible explicación ao uso ou non do glotónimo “galego” e a confirmación do posible uso

---

1 Non se tratou con persoas orixinarias doutras comarcas leonesas onde se fala a lingua galega, como Cabreira ou Ancares. O Bierzo é unha comarca, hoxe tamén administrativa, con presenza patrimonial dos continuos galegoportugués e asturleonés, con alta substitución histórica do castelán.

máis ou menos sistemático da voz “chapurriao/chapurreado”.

Os devanditos discursos son aprendidos na socialización da familia, sen reflexividade, e transmitiríanse ás novas xeracións preconceptos e actitudes hoxe presentes cara a esta variedade galegoportuguesa do occidente leonés.

Así, é a autodenominación da lingua propia *gallego, chapurreao, fala* e de que xeito? E, por outra banda, como aparece no discurso a interacción entre a pertenza a unha comunidade lingüística coa propia identidade berciana ou leonesa?

Todo isto axudaría a ampliar información sobre a realidade perceptiva e os desenlaces lingüísticos en áreas cunha lingua minorizada sen normalización nun territorio con ideoloxías lingüísticas y actitudes concretas como é o español. Tamén pode servir de contraste noutros territorios con fronteiras lingüísticas fóra das raias administrativas. Así logo, é interesante para actualizar imaxes sobre a rexión, dada a falta de estudos; e tamén para comparar, a modo de laboratorio social, os resultados de vitalidade e consciencia lingüística actuais con outras zonas onde si houbo e hai procesos de normalización e normativización, como poden ser os territorios de fala castelá e, sobre todo, de outras linguas minorizadas como a asturleonés ou a propia galega. A situación hoxe na comarca é de ruptura na transmisión e na propia consciencia.

Ideoloxías lingüísticas

As ideoloxías son sustentadas polas propias persoas e materialízanse a través do discurso.² O modo de comprender, verse e ver aos demais estaría plasmado, á hora de xustificar e reproducir determinadas dinámicas sociais, nun contexto (Blommaert, 2005). O contexto que nos concirne aquí é o español coas ideoloxías lingüísticas nacionalistas españolas, concretamente no noroeste rural, nunha zona en confrontación á identidade “galega”, falando a lingua que falan “eses outros”. Así, poden aparecer elementos de eventos pasados asociados entre si como a guerra ci-

vil e a pobreza ou a emigración a outros lugares, elementos concretos dun campo concreto. Habería algunha capa maior nesta zona con respecto a outras motivacións de menosprezar linguas?

Na análise do discurso é doado observar as ideoloxías. Para Woolard e Schieffelin (1994) esta rama dos estudos sociais amosaría a relación entre as estruturas sociais e as maneiras de expresión humanas. O prestixio, a estratificación social, as relacións de poder vense inmiscidos nas ideoloxías. Non daremos tanta importancia ao mercado lingüístico e á estratificación, pero non podemos omitilos para entendermos a orixe de moitos discursos. Tendo en conta todo isto, tamén podemos comprender mellor discusións populares, axendas políticas e ideas do presente ou futuro que poidan acontecer.

Así, segundo Hill e Mannheim (1992) os elementos son “partial, contestable and contested, and interest-laden”. Sería, logo, esta vía útil para a comprensión do mundo, ou parte; neste caso do Bierzo e a situación lingüística actual (Woolard e Schieffelin, 1994).

Unha definición de ideoloxía da linguaxe que demostra ben o que se quere compartir nesta proposta é: “the cultural system of ideas about social and linguistic relationships, together with their loading of moral and political interests” (Irvine, 1989: 255).

Que relacións sociais, trazos morais e políticos estarían emparentados nas linguas do Bierzo? Estas ideoloxías compartidas noutros lugares, como se desenvolven coas súas peculiaridades Domínguez Seco (2000), xunto coa investigación de Gal (1993), afirma que a ideoloxía lingüística:

forma parte de los procesos sociales y, como ellos, emerge de formas diversas en diversos contextos [...]. Esta variación depende no sólo de las diferentes identidades o grupos que las/os hablantes evocan, sino también de las diversas funciones comunicativas locales y, en general, de la resolución y/o racionalización de conflictos y circunstancias cotidianas en las que la identidad social (aunque no sólo ella) es relevante. (Domínguez Seco, 2000: 23).

2 Domínguez Seco (2000: 16): “La organización de los procesos ideológicos se realiza en función de los procesos comunicativos que los vehiculan, señalan y producen”.

Isto xustifica o especial interese de estudar no contexto que se propón. Existen diverxencias, como noutras zonas, pero é de especial interese pola situación de zona desenvolvida (O Bierzo³), grande en territorio, pertencente a unha provincia tamén de grandes dimensións e cunha potencial idea de superioridade ante aquilo galego máis retrasado.⁴ De que maneira funcionan as mesmas ideoloxías presentes en Galicia e noutras zonas⁵ con respecto á propia lingua nesta parte do Bierzo? Á parte da alta substitución polo castelán, poderíase distinguir a negación e a negociación discursiva sobre o sistema lingüístico? Dadas as semellantes ideoloxías lingüísticas compartidas, a situación de León lembra especialmente a do occidente asturiano ou á de Aragón, cun trilingüismo comunitario⁶ que amosa incluso solucións similares para o glotónimo popular: “chapurriao”, “chapurriat”, “chappurreado”, “charro”, “cachiporra”, “fala”, entre outras.⁷ Isto xustifica o interese do estudo.

Outros autores referentes como Bourdieu (1985, 1991) o Gumperz (1982, 1992) escriben sobre esa ligazón entre o poder e as estruturas sociais (macro) e os usos lingüísticos ou a interacción (micro). Xusto o obxecto de estudo que nos resulta pertinente para este caso.

3 Álvarez-Balbuena (2017) e comunicación persoal, estudoso da zona, tamén sinala o interese do Bierzo por ser zona transitoria lingüísticamente e pouco estudada.

4 Observacións persoais que poderían ser estudadas nun traballo futuro. Obsérvanse elementos no discurso con menosprecio ao rural e a “os da montaña”.

5 As posibles diverxencias con territorios como o aragonés, o asturiano e o galego, ou o propio berciano leonesfalante, poderían ser obxecto dun estudo máis profundo despois deste inicio.

6 Lingua minorizada oficial na comunidade veciña (catalán, galego) + transición a unha lingua minorizada con menor prestixio e en peor situación (leonés, aragonés) + castelán oficial.

7 Ver exemplos sobre ideoloxías con diferentes solucións como os recollidos por Mannheim (1991) entre Perú e España, por Babarro González (2003) no occidente asturiano e por Woolard e Schieffelin (1994: 61-62) en diferentes puntos do globo. Dependendo do lugar encaixarían dentro do mesmo esquema dunha maneira diferente. Para diferentes fronteiras lingüísticas describíense situacións similares en Gargallo Gil (1995, 2001), Fernández Rei (1998) ou Moret (1997).

No territorio berciano e arredores, as consecuencias⁸ das ideoloxías fan que hoxe as opinións e reivindicacións non teñan unha presenza forte. Existe un silencio notorio sobre todo respecto á orixe local da lingua galega en León, e aínda un paso máis aló para o leonés (Bautista, 2006; e observacións persoais). Igor LUGRÍS, escritor galego que vive na comarca, ilustra isto nunha entrevista con Montse Dopico:

Linguísticamente, vivir no Bierzo é como vivir na Galiza antes de existir nenguma legislação sobre a lingua galega: todo o mundo sabe que está aí, mas ninguém vai dar nada por ela, pode desaparecer, mas sem molestar, sem incomodar, sem protestar. Finalmente, não tem direito à existência. É uma coisa estranha. (Dopico, 2018).

Enfocados ao territorio galego existen traballos⁹ dedicados ás ideoloxías lingüísticas que parten desa idea de observar o micro para o axuntar ao macro. Porén, non tanto falando da idiosincrasia especial dun territorio como O Bierzo.

En canto á análise dos cambios lingüísticos e da anormalidade do uso do galego ante alguén máis novo podemos usar ideas como as de Hill e Hill (1980). Suman na perspectiva das observacións das interaccións os conceptos de “lingua de solidariedade” e “lingua de poder”, tomando o esquema de Brown e Gilman (1960). Isto serve para que comprendamos a non elección dunha lingua local no lugar pertinente debido a un uso restrinxido (como sucedeu no período de investigación). Para este caso a teoría resultaría, incluso, insuficiente, xa que o non uso da variedade local galega se estendería tamén máis aló do suposto territorio desa “solidariedade”, debido ao avanzado proceso de substitución. Veremos

8 Consecuencias das que non podemos falar nesta ocasión minuciosamente; por exemplo, a discriminación. Non só da man de agresións verbais, burlas e correccións, senón tamén de sancións sociais e outros mecanismos sutís.

9 Álvarez Cáccamo (1990, 1993, 1996), Herrero Valeiro (2000, 2015), Domínguez Seco e Herrero Valeiro (2001), Prego Vázquez (2000, entre outros) e Domínguez Seco (1993, 2000, 2002, 2007), por citar os máis próximos e inspiradores.

como foi identificado isto e como gracias a estes conceptos podemos entender mellor a realidade.

Metodoloxía

Por mor de percibir de maneira sutil e relaxada ideas o tópicos, reflexos, sobre a fala galega de León, decidiuse abordar esta proposta de análise do discurso mediante entrevistas. As entrevistas foron semidirixidas, non estruturadas, de larga duración nas que se conversaba sobre diferentes temas de carácter cultural e etnográfico, como labores e dinámicas da vida de antano. A aproximación ás persoas entrevistadas aseméllase á observación participante, evitando a conceptualización de “entrevista”, y de maneira informal, de charla. Agás dous casos, non houbo cita previa e non se explicaron os obxectivos da conversa nin a existencia dun estudo como tal sobre este tema; só o interese nas “ cousas de antes”. Así, observaríamos dende a espontaneidade, a modo de charla entre veciños de comarca (investigador + eles). O que Gumperz (1971) denomina como “*selección respecto a normas y expectativas sociales*” o que aparece no discurso espontáneo, válenos para a selección de perfís (e dos propios fragmentos das longas gravacións). Esas normas e expectativas sociais serían o centro de interese deste estudo: observar como e se se materializan estas sen ser respostas directas ou altamente reflexionadas.

O período de traballo de campo foi entre 2018 e 2019. Utilizouse unha gravadora de teléfono móbil para a posterior transcripción de aquilo relevante, así como tamén notas tomadas na investigación cando o primeiro procedemento non foi factible. Os perfís seleccionados son persoas de orixe berciano, galegofalantes, nalgunha ocasión de maneira pasiva. Debido á intención do estudo, a maior parte das persoas son galegofalantes de idade avanzada para observar a interacción entre lingua e identidade.¹⁰ Tamén as ideoloxías ou as ideas valorativas poderían variar entre esta xeración e as máis novas debi-

do á alfabetización e o diferente estilo de vida, parcialmente postindustrial, influído polo sistema educativo e cun acceso maior a medios de comunicación.

As persoas entrevistadas son presentadas cun pseudónimo ou iniciais antes dun punto e a cifra contigua é o número do item dentro da propia entrevista para os diferenciar. Cada número indicaría unha intervención diferente dentro da base de datos.

Nestas páxinas aparecerán, así, algúns fragmentos de entrevistas das que proceda facer algunha mención ou reflexión metalingüística ou lingüística e que coherentemente conformen o debuxo da realidade social estudada amosando os discursos presentes, no caso de seren comúns. As persoas pertencentes ao estrato de idade seleccionado serían as fontes actualmente vivas das que as xeracións máis novas, seguintes, reciben a cultura e as actitudes en todo o proceso de socialización (ver Stockard e Johnson, 1980), de maneira especial sen haber outra fonte de emisión sobre esta realidade a diferenza do que pode acontecer en cidades altamente castelanzadas en Galicia. Presumimos que o discurso do resto de xeracións pode chegar a ser diverxente dependendo de distintos factores.

Sendo a representatividade unha dificultade á hora de amosar a realidade, como sinala Moreno Fernández (1990) no campo lingüístico, a idea de Glaser e Strauss (1967)¹¹ de “mostras teóricas” foinos de utilidade. Desta forma, elimínanse diferenzas entre casos para obter certa homoxeneidade previa a outras propostas.

As idades das persoas entrevistadas sitúanse entre os 65 e os 93 anos (unha gran parte entre 78 e 88 anos). A orixe son as localidades seguintes: Cacabelos, Quilous [oficialmente Quilós], Toural [Toral de los Vados], Paradela do Río, Carracedo [Carracedo del Monasterio], Viladepaus [Villadepalos], Viladecais [Villadecanes], Canedo, Arborbuena, Santalla e Ornixa [Hornija]. Todas elas pertencen á área galegofalante do Bierzo, tanto na súa orixe como na residencia actual.

10 En Woolard e Schieffelin (1994: 59), Kulick (1992), Miller, Potts, Fung, Hoogstra e Mintz (1990), Schieffelin e Ochs (1986), Ochs e Schieffelin (1995) e Smith-Hefner (1988).

11 Visto en Hammersley e Atkinson (1983).

Para se achegar ás persoas utilizouse un estilo de *bóla de neve*¹². Sendo o investigador nativo do territorio, pouco poboado, foi considerablemente doado tanto a busca como o inicio de conversas xerais. Nelas buscábase a materialización natural dos xuízos ou actitudes sobre o galego sen o preguntar directamente.

Análise de datos e temas recorrentes

No Bierzo atópase, como é de agardar, ideoloxías, prexuízos e actitudes xerais en relación ás falas similares en todo o noroeste español compartindo historia e ideoloxías e relacións coa estratificación social e subordinación co castelán (Moreno Cabrera, 2000, 2014; Herrero Valeiro, 2015). Estes prexuízos foron observados polo investigador e este primeiro traballo serve para os xustificar dun xeito máis sistematizado. Concretamente podemos atopar certos tópicos afincados a esta rexión como:

1– A mestura co asturiano e a mestura co castelán, que perturba. DMn.1: *Bueno, aquí es mezcla de gallego con lo de aquí, eso es lo que se dejó*; DMn.2: *Tira más a asturiano lo nuestro*; Carra.1: *Ni es castellano ni es gallego ni nada; es una mezcla que ni sabemos* [risas]. Tamén aparece en tres ocasións (anotado) o termo francés *patois*: “gallego patois”, “falar un patois” (as persoas eran bercianas do occidente que traballaron en Francia).

2– A contaminación foránea (galego como externo). A variedade lingüística do Bierzo occidental sería unha fala perturbada por algo alleo, de fóra, pero que ademais non é propio, un “chapurriao” sen estatus nin consideración. “Non chega a ...”. Castelán contaminado; non propio, senón pola influencia dos veciños galegos que “si son galegofalantes verdadeiramente” e dos asturianos (notas de investigación moi repetidas):

P.1: *Yo pues te hablo así, mal, pero mis hijos ya te hablan el castellano y los nietos más todavía. Yo así, chapurriau.*

Sant.1: *Lo que pasa que aquí hubo un boom, así se puede decir. Hai us años que hubo mucho*

gallego. En las obras por aquí hubo muchos gallegos y siempre quedan palabras, quedan siempre y se cogen. Y bueno en fin, así va tirando la vida.

Ju.1: *Bueno, es que aquí estamos rayando. Entonces es normal que algo cojamos.*

Li.6: *Nos está ahí Lugo y Valdeorras; pues se nos pega y hablamos medio gallego.*¹³

3– Un rexeitamento parcial e esencialista da pertenza ao sistema lingüístico galego ou da identificación con “aquilo galego de verdade” ligado ás anteriores, “galego galego, o galego que non se entende”; e o uso e demarcación de características dialectais para o distanciamento lingüístico.¹⁴ Isto está presente en numerosas comunidades en Galicia (Domínguez Seco, 2000; Hermida, 1992) mais coa diferenza aquí do argumento a maiores de estar fóra de Galicia (numerosas notas de investigación do autor, non adxuntas ao presente traballo, amosan estas ideas sobre o “galego galego, o *cerrao* de Galicia”, mitificando Galicia como un ente homoxéneo lingüísticamente).

Así, hoxe non atoparíamos unhas poucas aldeas galegofalantes fóra de Galicia en León nunha situación de desconexión xeracional e lingüística, como se pode pensar en termos de “fronteiras ou raias lingüísticas” senón que é un territorio máis ben amplo con suficiente distancia da linde autonómica.

Atomización: cousas do pueblo

Seguindo os datos de Babarro González (2003)¹⁵ sobre a situación do occidente de Astu-

13 Nota de investigación e experiencia autobiográfica: é común atopar este discurso da influencia da cercanía de maneira xeneralizada.

14 En Hermida (1992: 117-63), referidos a Galicia, recompílanse feitos e percepcións da heteroxeneidade dialectal que parecen dificultar a idea dunha lingua común, diferentemente do que acontece co castelán. Tamén se desenvolve algo asemellado no imaxinario colectivo en Asturias: “en cada aldea fálase algo diferente” e outros resultados interesantes en Babarro González (2003).

15 Esta obra dedícase ao estudo da situación sociolingüística e á caracterización e delimitación do galego en Asturias. Serían casuísticas e caldos de cultivo sociolóxicos similares ao caso do galego de León.

12 Este mecanismo consiste en ir coñecendo persoas a entrevistar por recomendacións delas propias, ou utilizando as novas redes que se van creando no proceso de investigación e da propia red inicial do investigador.

rias, podemos ver un conxunto de similitudes e pistas para entendermos as actitudes lingüísticas no León occidental. O estudo de Babarro ofrece unhas ideas totalmente aplicables no Bierzo xunto cos exemplos de Calvet (1993): a lingua A é o castelán e a lingua B, o galego. O galego sería lingua ágrafa, non aprendida na escola e con cero referentes leoneses ou galegos cultivados nela. A falta de normalización e a natureza non homoxénea da comarca fai que se atomeice a consciencia lingüística e quede como algo do *pueblo* ou aldea. Hai unha falta de visión lingüística xeral ou iso parece e sería interesante de estudar e comparar con zonas máis illadas fóra do propio Bierzo baixo. Por observacións persoais previas e durante a investigación, é máis doado atopar respostas en galego en zonas afastadas de Cacabelos ou máis illadas como vales como Balboa ou Ancares ou Valcarce.

Li.1: (sobre “ourizo cacheiro”)¹⁶ *Eso é unha palabra de Paradela del Río, del pueblo, que dicíamos allí.*

Lu.1: (ante a pregunta sobre a fala galega berciana de súa nai) *Bueno, porque son la gente mayor de antes, en Paradela del Río.*

DM.1: *Se machucan!* [tose da risa] *Una palabra de aquí!* [risas]. [...] (risa que resultaría anormal noutro contexto).

Esta situación demostra unha difusividade alta, ou como tamén denominan Kramer (1992) e Mannheim (1991) unha focalidade baixa. Baixa focalidade xa anotada antes da posta en marcha do presente traballo.

Ambigüidade na comunidade lingüística: txarneguismo galaico

Coñécense exemplos de debates sobre o nome das linguas: o catalán nas Illas, no País Valenciano ou en Aragón, o caso do serbo-croata, máis afastado, ou mesmo tamén as variedades galegoportuguesas en transición fóra de Galicia (gallego-asturiano, a fala) (Llera Ramo y San Martín Antuña, 2003), etc. Dalgún modo poden ser indicadores de certa vitalidade por trasladar

un debate ao xogo público-político xa extracientífico.¹⁷ Na súa obra sobre o rexionalismo leonés, o historiador Rodrigo Ferrer fala de ditas polémicas sobre todo en Asturias (Ferrer Diez, 2018). Este debate non parece existir na provincia leonesa.

Este parágrafo que vén a continuación dá-nos unha idea convertida en estereotipo que pode existir. É parte do imaxinario colectivo, quizais binarista e nacionalista, de “nación-pobo-lingua” en singular. Woolard e Schieffelin (1994) detallan como é un constructo social ideolóxico e histórico (e Coulmas, 1988; Certeau, Julia e Revel, 1975; Grillo, 1989) esta idea, quizais orixinada en Herder e o romanticismo alemán (Ferrer Diez, 2018).

Cada lingua compórtase como un código pechado, inaccesíbel para os individuos de comunidades distintas, posto que os seus signos non son transparentes, senón convencionais e, xa que logo, deben ser aprendidos polos seus usuarios. Etiquetas como galego, farsi ou sango vencéllase así aos territorios onde tales códigos se utilizan na comunicación cotiá. (Moure, 2005: 23).

Ese non recoñecemento lingua-grupo vén explicado por Le Page e Tabouret-Keller (1985). Eles sinalan que primeiro unha comunidade de persoas sería designada por distintos criterios, como a localización xeográfica ou os seus elementos comúns. Máis tarde sería adxudicado un adxectivo ao propio grupo, fortalecendo ademais a homoxeneidade desa comunidade. Despois viría a nominalización do adxectivo referida a unha modalidade idiomática individual e separada. Así expón Monteagudo (1999) o acontecido co latín ou mesmo co castelán, mais tamén co portugués no caso galego (Herrero Valleiro, 2015). Finalmente, esa modalidade sería separable do grupo, autónoma e ás veces prestigiada, pasando á reificación e totemización:

¹⁷ Cabe sinalar que Dámaso Alonso e Valentín García Yebra (1959) usan a voz *gallego-leonés* para designar a lingua en transición de Ancares.

¹⁶ Cachourizo, porco espiño, ourizo (*Erinaceus europaeus*).

A reificación acostuma conlevar a elaboración dunha certa doutrina [...]: consolídase unha variedade lingüística de referencia, co respecto á cal as demais se xulgan “incorrectas”.¹⁸ A totemización implica que a lingua agora é contemplada como unha das propiedades definidoras do grupo. A focalización da identidade étnica e da lingua vai acompañada da maraxe de fronteiras nidias con outros grupos e outras linguas. (Monteagudo, 1999: 35).

É posible que León¹⁹ ficase fóra dese proceso de totemización mencionado no discurso ou sexa máis doado obvio dadas as ideoloxías presentes e o carácter trilingüe da provincia (vista como grupo). Isto iría ligado aos fenómenos de consciencia metalingüística tamén propostos por outros autores; a borrosidade ou difusividade (concepto de Le Page e Tabouret-Keller, 1985) que tendería a ser alta ante unha considerable fragmentación, con baixa consciencia lingüística, ou alta focalidade ante unha alta consciencia da pertenza lingüística –tamén, neste senso, a focalidade de Kramer (1992) e Manheim (1991)–.

Co.1: (nota) *Os galegos dicen leitugas i-eiquí é lechuga.*

Co.2: (nota) *Os galegos te dicen “xa”, eiquí “ya”.*

Li.5: (nota) *También allí dicen el “xa, xa”, así todo.* (varias entrevistas similares: Lis(86), Ba (56) e outras).

H.Q.:²⁰ (nota). *Os galegos dicen curruncho no fútbol i eiquí eso non se dice, é corner.*

Ademais, segundo o discurso, habería galegos aos que non se lles entende. Eses falantes serían quen de ostentar o falar galego, a diferenza deles propios. Pode ser lido como un distintivo de desprestixio o non ser “nin sequera compren-

dido”, por unha maior distancia do castelán ou da súa variedade.

Li.3: *O galego zarrao zarrao non se entende, eh?* (máis que común nos inicios das conversas; valga esta como exemplo).

Art.2: *Hai galegos no interior que nin eles mesmos se entenden.*

Am.3: *El gallego de Galicia hay zonas que te lo hablan muy cerrado y ese si que no se entiende.*

A continuación, máis exemplos de distanciamento, usando mesmo o asturiano como referencia e un caso de consideración bilingüe galego-chapurraeo (Ad.2):

JuA.1: *Bueno, galego galego non é, que é chapurraio.*

DMn.2: *Tira más para asturiano lo nuestro.*

DMn.1: *Bueno, aquí es mezcla de gallego con lo de aquí, eso es lo que se dejó.*

(61 anos de menor idade) Lu.1: *Ni es gallego ni es castellano, es la gente mayor [pau-
sa] que tiene la costumbre de hablar “así”.
[tono de desprecio].*

Comercial en Quilous²¹: *Aquí lo que escucho es más asturiano. Hay mucha influencia, más que gallega*

Ad.2: *Yo te hablo en gallego porque estuve en Cervantes, pero el chapurraio berciano este de aquí también.*

O uso da voz “galego” mestúrase normalmente utilizado se é contraposto ao castelán. Con isto quérese dicir que polo menos non foi apreciada a consideración do *chapurraeo* / *chapurraio* como un sistema diferente do galego. Non parece evidenciarlo nun principio Observemos aquí un caso onde se referencia o *chapurraio* explicitamente:

B.3: *Eu se teño que falar o chapurraio así todo o tempo con alguén, pois salirán palabras, non sabes? Eu se teño que falar castelano, falo o meu castelano. E se teño que falar chapurraio, pues el chapurraio.*

Esta mesma persoa, catorce minutos antes:

18 No caso do Bierzo a corrección parece que continuaría a ser con respecto ao castelán e non a un galego estándar.

19 Non hai totemizada unha fala berciana pero si parece usarse unha pachueza, cabreiresa, senabresa, maragata...

20 Non considerado dentro do corpus de observacións debido á curta participación espontánea.

21 Nota non gravada.

B.4: *No, porque la gente ya te empezó a hablar más de otra manera, no sabes? Yo de chavala siempre hablé gallego así, con mi padres y entre las amigas todas. Si salíamos a algún sitio o por ahí, o así, o íbamos al baile o a una fiesta, o eso, hablábamos castellano.*

Nesta modesta achega non se aprecia unha negación drástica do glotónimo *galego*, como pode acontecer en discursos máis novos en Aragón ou Asturias, usualmente liderados por unha parte pequena da poboación (Giralt Latorre, 2012; Sorolla, 2015; Sorolla, 2019). Nalgúns fragmentos vese que é normal acompañar a aclaración “o galego de Galicia”, dando a entender que unha lingua galaica habería tamén entre elas e eles. Ese suposto galego “máis aberto” sería o *chapurriao*. Tan difusa, polo tanto, non é a consciencia:

Co.3: *Iba pa eilí eu donda ela, iba onde as cuñadas, i'eu falaba o galego, i dicindo “[o nome dela], mira, por qué no hablas castellano?” I digo, mira, pues porque muchas palabras en castellano no las sé decir, y pa hablarlo mal, pues pa eso hablo el gallego y fuera! [...] Pero eu eiquí falo o galego.*

É común atopar traducións simultáneas ao longo das conversas ao falar sobre certas palabras, sen seren pedidas explicacións:

Art.3: (nota) *En galego é “fariña” pero en castellano “harina”.*

Li.4: (nota) *Bueno eso te es en gallego pero en castellano también decimos [...].*

Podemos concluir que co transcurso das entrevistas as persoas que informan si fan referencia ao “galego” falado por elas ou eles, ou pola familia precedente. No entanto, coas citadas puntualizacións e a referencia á idea de “Galicia”.

DM.6: *Porque aquí no Bierzo falaban todos, gallego. No galego galego, pero mui parecido a [...].*

Carra.5: *Es que aquí hay palabras gallegas, pero no es el gallego de Galicia. Es un gallego... que yo siempre hablé gallego también. [...]*

Con los de aquí hablo gallego. [risas] Y los gallegos tienen otro acento [...] Sí. Bueno, y nosotros si vamos a León nos dicen a ver si somos de Galicia. Namás que salimos de aquí ya nos preguntan si somos gallegos [...]

Neste breve relato compárase a vitalidade e uso da lingua galega na televisión e na igrexa. Sinala diferenzas dialectais entre aldeas veciñas:

Li.5: *Aprendimos el idioma que... de estudiar. Mismo en Galicia lo hablarán también... sí, porque las misas yo las siento todos los domingos y lo dicen todo en gallego. Sinbargo aquí la misa, la escuela y todas las cosas es todo en castellano [...] Y ya te digo, en La Vega ya hablaban más castellano que nosotros. Sinbargo en Corullón ya tenían otra habla más diferente a nosotros.*

Li.6: *También en Paradela hablábamos gallego y en La Vega se hablaba más castellano. [...] En Palacios solo hablábamos gallego los gallegos y nosotros. (recoñece a fala “extraña” leonesa de Palacios del Sil –observación propia–).*

Nun inicio, pensabamos que non habería unha consciencia nítida do galego estándar. Pola contra, tras conversas informais e mesmo nalgunha entrevista, pódese observar que por causa da televisión si chega a haber esa referencia. Consumen a TVG con certa asiduidade (casos atopados sen preguntar, posteriores á investigación), mais todo isto podería ser materia de estudo para outra ocasión. Así pois, si contarían con ese referente lingüístico, que se sumaría á comentada borrosidade lingüística por extremar as diferenzas tanto diafásicas como léxicas e prosódicas. Digno para estudos superiores como xa se están a realizar por universidades galegas²².

Carra3. *El gallego de la tele que yo veo [...] (facendo unha comparación dialectal).*

22 https://ilg.usc.es/sites/default/files/publicacions_investigadores/michigan_sousasuarez_2016.pdf en <https://ilg.usc.es/gl/proxectos/plataforma-de-documentacion-e-analise-de-datos-dialectais-perceptivos> (Sousa F, Xulio e Suárez Quintas, Soraya. (2016):

Un rexistro reservado

Non obstante, a nivel de comunidade de fala (berciana galegófona), para o que Álvarez Cárcamo (1987: 136) denomina “vinculamento grupal” o galego fica en ocasións como algo raro, case eliminado dentro das posibles características presentes como eixos identitarios de toda a poboación, independentemente da idade e así foi observado. Neste sentido, antes de comezar coa temática lingüística, e tras outros temas sobre conexións persoais, responde a seguinte entrevistada desta forma sen ver ao interlocutor investigador como parte do “grupo lingüístico”:

- Carra.2: *Es un gallego... que yo siempre hablé gallego también...*
- [Entrevistador]: *Comigo non che sale, verdá?*
- Carra.2: *Porque hablas castellano. Con los de aquí hablo gallego.* [risas].

Outros exemplos onde aparece certa sorpresa por ver ao entrevistador máis novo usando o galego:

- Ve.1: *Yo sí, lo hablo, pero contigo ahora no me sale.*
- Ju.3: (nota sen gravación) [risas e complicidade entre dúas mulleres] *Mírao como fala, o sea que lle podemos falar en galego* [risas].

Poderíamos afirmar que o grupo neste sentido lingüístico quedaría reducido á comunidade lingüística máis familiar e que a comunidade de fala queda ben restrinxida. A sorpresa ao relacionarse co investigador en galego foi percibida en case tódolos casos.

Neste fragmento amósase unha referencia ao feito de que en Cacabelos, vila grande, non se fala galego. Non hai reflexión sobre o porqué e comenta “o gusto” por falar o castelán. Tamén amosa a distancia cultural que existe entre unha poboación (que nin sequera nomea) situada a catro quilómetros e a gran vila cacabelense, de 4.039 habitantes (Instituto Nacional de Estadística, 2021):

- T.1: [Hablabla gallego] *la gente que venía de Galicia para aquí y las de los pueblos. Mi madre, por ejemplo, que era de un pueblo y hablaba el gallego. [...] [Lo dejamos] porque nos gusta más hablar el castellano. ¿No*

te digo [risas] que mi hermano nos reñía si hablábamos el gallego? [risas] Y querían que hablásemos castellano. Mi hermana [...] le gustaba mucho, le gustaba mucho hablar gallego. Como oía a mi madre, pues ella hablaba como mi madre. Pero mi hermano: ¡que estamos en Cacabelos, que en Cacabelos se habla el... se habla el castellano, no se habla el gallego! [risas]

Identidade: leonés falante de galego

Téndese normalmente a responder con rotundidade ante a pregunta dun forasteiro sobre se se é galego ou galega por sospeitas ao sentir a súa fala, por ser esta pregunta recorrente e a resposta negativa. Fóra da casa (no Bierzo polo menos, mais pode acontecer en lugares con prosodia e fonética similar en todo o norte peninsular) habería unha confusión e unha etiquetaxe común (falando castelán) de galegos. Isto é ben sabido e comentado pola meirande parte da poboación de todas as idades, e aquí podemos observar anécdotas que falan por si soas:

- JuA.2: [...] *decíalle: “esta gallega no se da cuenta”. [risas] Y no, que es el acento, que hablaba castellano como habla gallego. [dicían no centro de saúde:] A esta gallega no se la entiende nada.* [risas].
- DM.7: *Tenemos un deje gallego, a mí siempre que pasamos de Astorga²³ para allí me dicen: “tú eres gallego”. [risas] I eu falando castellano normal. [...] A mí me pasó una vez [...] que fui a Madrid [...] i dícame un, un médico: “tú eres gallego”. Digo: “hombre... gallego no soy, pero tengo bastante porque mi abuela era de la provincia de Orense” “I luego de donde eres?” “Eu soi de allí de Ponferrada”. I dice:, “ai!” [...] Me terminó hablando gallego.*
- Ju.2: *En el hospital me decían: “que está la gallega” [risas], como se eu fose galega, pero falando el castellano e todo. Y yo: “¡que soy leonesa!” [risas].*
- Car.1: *Bueno, es que aquí... claro, aun siendo leoneses, el habla es una mezcla, así, gallega...*

23 Astorga aparece como punto de referencia veciño con numerosos intercambios comerciais e migratorios.

Estes son exemplos típicos da continua reafirmación da identidade debida á equivocada presunción da xente foránea. Parece ser unha constante (observación persoal). Médicos, profesores, interlocutores foráneos con oficios de prestixio... eran ante os que adoitaban explicarse e xustificarse como non galegos. Lembran estas anécdotas con humor.

O seguinte fragmento é dun informante algo máis novo da media (61 anos). A nai era falante de galego, mais nunca con el. O informador reduce o galego a zonas concretas e pequenas, e fai referencia á “normalidade”:

- Lu.1: *Hombre, porque el Bierzo normal no tiene que hablar gallego. Porque es el castellano, es el castellano, se preocupan de hablar castellano.*
- [Entrevistador]: *Pero tu madre hablaba gallego.*
- Lu.1: *Bueno, porque son la gente mayor de antes. En Paradela del Río, arriba. Y son prácticamente chup... ¿cómo se dice?, chapurriao. [risas] Ni es gallego ni es castellano, es la gente mayor [pausa] que tiene la costumbre de hablar así.*

Igual que a Lu.1, recolléronse a máis persoas con apuntamentos que fan mención a unha aldea concreta. É algo moi común. Non habería unha fragmentación aparente a nivel comarcal senón na propia aldea. Sería interesante indagar sobre a consciencia lingüística do Bierzo galegófono e mesmo o leonés.

Algunhas variedades lingüísticas teñen maior prestixio e están asociadas a un determinado grupo de persoas (Bourdieu, 1991), serían símbolo de identidade grupal pero tamén como valor moral, intelectual e o usado polo autor: *lealdade política*. Así podería ter acontecido no Bierzo como mecanismo de ascenso social, sobre todo para ofrecer o mellor á descendencia. A lealdade política, entre outras estruturas, dirixiríase a subliñar a identidade de “leonés”; pero non do leonés que fala galego, senón dun leonés moderno, industrializado e limpo cunha normalidade que non fala galego, que é de antes.

Conclusiones

Xorden numerosas preguntas que procedería responder en futuras investigacións tendo en conta outros perfís ou facendo análise contrastivo por vitalidade, temática, metodoloxía e tipo de localidades. Nesta primeira achega que serve de iniciación, podemos ver, porén, o seguinte.

As poucas presenzas valorativas da lingua local poden provir dunha ausencia de normalización sistemática, como a falta de normalidade de escoitaren o galego por un local máis novo. Vén de aí a motivación relevante de buscar un orixe discursivo que, entre outras razóns, poderían explicar a propia vitalidade lingüística. A transmisión xeracional e o valor institucional atópanse truncados ou ausentes con algunha excepción. A lingua parece existir unicamente *de puertas para adentro* e entre altos niveles de idade (obxecto digno doutro estudo comparativo).

Hai argumentos concretos no discurso das persoas galegofalantes do Bierzo con respecto ás características da comarca e ás ideoloxías: o illamento pola desconexión co grupo de fala que si pode reafirmarse ou reificar e normalizarse; é dicir, “aquilo galego” tería máis lexitimidade de posuír o dereito de nomear a fala como *galego*. O feito de seren de León podería acompañar o resto das ideoloxías para favorecer o uso do castelán. Por outra banda, os mitos das lindes e das influencias sutís coñecidos no discurso actual popular e mediático virían alimentados pola falta de información e carencia de educación ao respecto.

Isto fai aparecer unha nova hipótese: o reforzo da relación “identidade territorial-fala” – xa non so coa España non galega, senón con ser do Bierzo– non vai ligado á lingua. Posiblemente entra en xogo que O Bierzo si sexa un ente por si mesmo con intercambios económicos e sociais) e que a lingua galega non sexa común a todo el. Quérese dicir con isto que non houbo nin hai unha zona homoxénea cun código compartido como pode acontecer nalgunha val ou outras comarcas patrimonialmente monolingües. Pola contra, a transmisión xeracional anulada e a minorización veñen polas forzas de prestixio e dominación presentes na cultura española, reforzadas aquí coa vivencia dun pasado menos

tecnolóxico,²⁴ conflitivo e pobre, e, sumando, as consecuentes discriminacións e a carencia de normalización lingüística no século pasado. Habería novas xustificacións que influirían nas xeracións vindeiras debido á globalización e despoboación?

A presunción sobre a alta difusividade lingüística e a xeneralización do termo *chapurriao* como etiqueta única da propia lingua sería desestimada polo menos ante este perfil sociolóxico. Existe unha ruptura de tensión previa ou posterior con fórmulas como “galego, galego non é” ou “así chapurriao” e uso de ambos os termos. Isto acompaña o uso e conciencia de “unha lingua chamada galega”. O sistema educativo e os medios non divulgan sobre a realidade lingüística, polo que presumiblemente podería darse unha borrosidade *in crescendo* xeración tras xeración dirixida, sobre todo, se callar, pola carencia de información no sistema educativo tras as loitas de poder e mercado no eido lingüístico. En definitiva, existe unha ambivalencia co *chapurreao* e *galego* sen negar que é galego pero limitándoo e localizándoo fronte “ao falado en Galicia”.

Estas notas poden aclarar pequenas diferenzas con outros territorios, mais está claro que o proceso de aculturación xoga con correntes moito máis poderosas e de nivel maior. Por esa razón este traballo non pretende dar explicación á subordinación lingüística, senón só facer unha breve análise do discurso micro un tanto superficial con algúns exemplos.

Este tipo de estudos tamén pode servir para a intervención social, a dinamización e o desenvolvemento rural, a revitalización cultural e a propia educación desde diferentes estratexias. Hoxe existe unha desconexión, non tanto respecto ao uso da lingua senón en canto á súa propia existencia, e traballos coma este poden axudar a entender as motivacións desa invisibilidade. Coñecer a situación sociolingüística e a percepción ante a fala e a identidade é crucial para levar a

cabo estas intervencións do xeito máis respectuoso, sensible e eficiente posible.²⁵

Referencias

- Alonso, D. e García Yebra, V. (1959). El gallego-leonés de Ancares y su interés para la dialectología portuguesa. En *III Colóquio Internacional de Estudos Luso-Brasileiros. Lisboa – 1957. Actas*, vol. 1 (pp. 309-339). Lisboa.
- Álvarez-Balbuena, F. (2014). Na fronteira del asturllionés y el gallegoportugués: descripción y exame horiométrico de la fala de Fernidiellu (Forniella, Llión), I. Fonética. *Revista de Filoloxía Asturiana*, 14, 199-245.
- Álvarez-Balbuena, F. (2017). Nociones básicas de dialectoloxía asturllionesa. Materia impartida no *II Cursu d'Encuestadores de la Tradición Oral en Llión*, organizado por El Teixu, Rede pal Estudiu y Defensa de la Llingua Asturllionesa (Villablinu, 23-24 de setembro, 7-8 de outubro e 21-22 de outubro de 2017). Villablinu (León), España.
- Álvarez Caccamo, C. (1987). Fala, bilingüismo, poder social. *Agália. Revista da Associação Galega da Língua*, 10, 127-150.
- Alvarez Caccamo, C. (1990). Rethinking conversational code-switching: codes, speech varieties, and contextualization. *Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 16, 3-16.
- Álvarez-Caccamo, C. (1993). The pigeon house, the octopus and the people: The ideologization of linguistic practices in Galiza. *Plurilinguismes*, 6, 1-26.
- Álvarez Caccamo, C. (1996). The power of reflexive language(s): Code displacement in reported speech. *Journal of Pragmatics*, 25(1), 33-59.
- Babarro González, X. (2003). *Galego de Asturias. Delimitación, caracterización e situación sociolingüística*. [A Coruña]: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Bautista, A. (2006). Linguas en contacto na bisbarra do Bierzo: castelán, astur-leonés e galego. *Ianua. Revista Philologica Romanica*, 6,

24 O feito de ser de León –ou incluso “de Castilla”, como se di comunmente– podería ter servido para avivar certo orgullo urbano, de progreso e prosperidade. Ante a pregunta sobre a procedencia, unha muller (*Toda.1*), con décadas de vida na vila de Cacabelos, respondía (non literal) que “de Ancares no era, era castellana, de Balboa, y también leonesa”.

25 Agradecementos aos profesores C. Álvarez Caccamo e F. Álvarez-Balbuena polas consultas.

- 15-22. Recuperado de <http://www.romania-minor.org/ianua/Ianua06/05.pdf>
- Blommaert, J. (2005). *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1985). *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*. Madrid: Ediciones Akal.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Brown, R. e Gilman, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. En T. A. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 253-276). Cambridge (Massachusetts) & New York / London: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology Press & John Wiley & Sons, Inc.
- Calvet, L.-J. (1993). *L'Europe et ses langues*. Paris: Plon.
- Certeau, M. de, Julia, D. e Revel, J. (1975). *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois : L'enquête de Grégoire*. [Paris]: Éditions Gallimard.
- Coulmas, F. (Ed.) (1988). *With forked tongues: what are national languages good for?* Ann Arbor: Karoma Publishers.
- Domínguez Seco, L. (1993). Na construción do galego como lingua legítima. Uma análise dos textos de lingua do bacharelato. *Agália. Revista Internacional da Associação Galega da Língua*, 34, 147-166.
- Domínguez Seco, L. (2000). *Aproximación interracional a la conceptualización del habla: las ideologías lingüísticas en Galicia como índice de la diferencia social* (Tese de doutoramento inédita). Universidade da Coruña, A Coruña, España.
- Domínguez Seco, L. (2002-2003). Social prestige and linguistic identity. On the ideological conditions behind the standardisation of Galician. *Estudios de Sociolingüística. Linguas, sociedades e culturas*, 3(2)-4(1), 207-228.
- Domínguez Seco, L. (2007). "Yo si quiere se lo explico". Control y poder en interacciones entre clientes y empleados. *Oralia. Análisis del discurso oral*, 10, 103-134.
- Domínguez Seco, L. e Herrero Valeiro, M. J. (2001). Monolingüismo e purismo (A ideología das prácticas de fala na Galizia). *Revista Iberoamericana de Discurso y Sociedad*, 3(1), 9-41.
- Dopico, M. (4 de decembro de 2018). Igor Lugris: "É reconfortante não fazer parte desse grupelho, ou facção, sem o qual a literatura correria o perigo de morrer". *Praza Pública. O xornal da Galicia que vén*. Recuperado de <http://praza.gal/cultura/igor-lugris-le-reconfortante-nao-fazer-parte-desse-grupelho-ou-facciao-sem-o-qual-a-literatura-correria-o-perigo-de-morrer>
- Fernández Rei, F. (1998). A situación do galego na Terra Navia-Eo, no Bierzo e nas Portelas. *Estudios Bercianos*, 24, 11-31.
- Ferrer Diez, R. (2018). *La construcción de un pueblo. El regionalismo leonés*. San Andrés del Rabanedo: Cultural Norte.
- Gal, S. (paralelismos, afinidades, peculiaridades. *Lletres Asturianas*, 57, 23-40.
- Gargallo Gil, J. E. (2001). La frontera lingüística catalano-aragonesa, el Aragón fronterizo de lengua catalana y otros romances de frontera. *Revista de Filología Románica*, 18, 189-211.
- Giralt Latorre, J. (2012). El catalán en la Franja de Aragón: una aproximación histórico-lingüística. *Archivo de Filología Aragonesa*, 68, 39-74.
- Glaser, B. G., e Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. New York: Aldine De Gruyter.
- Grillo, R. D. (1989). *Dominant Languages. Language and Hierarchy in Britain and France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. J. (1971). The speech community. En *Language in Social Groups. Essays by John J. Gumperz. Selected and introduced by Anwar S. Dil* (pp. 43-52). Stanford: Stanford University Press.
- Gumperz, J. J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gumperz, J. J. (1992). Contextualization and understanding. En A. Duranti e C. Goodwin (Eds.), *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon* (pp. 229-252). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammersley, M. e Atkinson, P. (1983). *Ethnography. Principles in practice*. London: Tavistock Publications.

- Hermida, C. (1992). *A reivindicación da Lingua Galega no Rexurdimento (1840-1891)*. [Santiago de Compostela]: Consello da Cultura Galega.
- Herrero Valeiro, M. J. (2000). *Glotopolítica y genealogía del poder. El proceso de institucionalización del gallego desde la perspectiva de una (macro) política de la lengua* (Tese de doutoramento inédita). Universidade da Coruña, A Coruña, España.
- Herrero Valeiro, M. J. (2015). *A normalização linguística. Uma ilusão necessária*. Santiago de Compostela: Através Editora.
- Hill, J. H. e Hill, K. C. (1980). Mixed grammar, purist grammar, and language attitudes in modern Nahuatl. *Language in Society*, 9(3), 321-348.
- Hill, J. H. e Mannheim, B. (1992). Language and world view. *Annual Review of Anthropology*, 21, 381-406.
- Sousa F, Xulio e Suárez Quintas, Soraya. (2016): "¿Onde se fala o estándar? Identificación e percepción da variedade estándar do galego". *II Simposio de Estudos Galegos*, University of Michigan-Ann Arbor. Estados Unidos, 20-23 abril 2016.
- Instituto Nacional de Estadística. (2021). *Nomenclátor: Población del Padrón Continuo por Unidad Poblacional*. Recuperado de <https://www.ine.es/nomen2/index.do>
- Irvine, J. T. (1989). When talk isn't cheap: language and political economy. *American Ethnologist*, 16(2), 248-267.
- Kramer, M. P. (1992). *Imagining Language in America. From the Revolution to the Civil War*. Princeton: Princeton University Press.
- Kulick, D. (1992). *Language shift and cultural reproduction. Socialization, self and syncretism in a Papua New Guinean village*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Page, R. B. e Tabouret-Keller, A. (1985). *Acts of identity. Creole-based approaches to language and ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Llera Ramo, F. J. e San Martín Antuña, P. (2003). *II Estudio sociolingüístico de Asturias · 2002*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- Mannheim, B. (1991). *The language of the Inka since the European invasion*. Austin: University of Texas Press.
- Menéndez Pidal, R. (1906). El dialecto leonés. *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 3ª época, 10, 128-172, 294-311.
- Miller, P. J., Potts, R., Fung, H., Hoogstra, L. e Mintz, J. (1990). Narrative practices and the social construction of self in childhood. *American Ethnologist*, 17(2), 292-311.
- Monteagudo, H. (1999). *Historia social da lingua galega. Idioma, sociedade e cultura a través do tempo*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Moreno Cabrera, JC. (2000). *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza Editorial.
- Moreno Cabrera, JC. (2014). *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva*. Barcelona: Península.
- Moret, H. (1997). Aproximació descriptiva a l'Aragó catalanòfon. *Treballs de sociolingüística catalana*, 13, 39-48.
- Moreno Fernandez, F. (1990). *Metodología sociolingüística*. Madrid: Editorial Gredos.
- Moure, T. (2005). *Outro idioma é posible. Na procura dunha lingua para a humanidade*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Ochs, E. e Schieffelin, B. B. (1995). The impact of language socialization on grammatical development. En P. Fletcher e B. MacWhinney (Eds.), *The Handbook of Child Language* (pp. 73-94). Oxford: Blackwell Publishers.
- Prego Vázquez, G. (2000). *Prácticas discursivas, redes sociales e identidades en Bergantiños (Galicia)* (Tese de doutoramento inédita). Universidade da Coruña, A Coruña, España.
- Schieffelin, B. B. e Ochs, E. (1986). Language socialization. *Annual Review of Anthropology*, 15, 163-191.
- Seco Orosa, A. (1998). O trazado da fronteira do galego na provincia de León. *Estudios Bercianos*, 24, 32-47.
- Seco Orosa, A. (2001). Determinación da fronteira lingüística entre o galego e o leonés nas provincias de León e Zamora. *Revista de Filología Románica*, 18, 73-102.
- Smith-Hefner, N. J. (1988). The linguistic socialization of Javanese children in two

- communities. *Anthropological Linguistics*, 30(2), 166-198.
- Sorolla, N. (2015). El català a la Franja. Any 2014. *Llengua i Ús. Revista Tècnica de Política Lingüística*, 57, 75-88.
- Sorolla, N. (Coord.) (2019). *Llengua i societat a la Franja. Anàlisi de l'Enquesta d'usos lingüístics (2004-2014)*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza.
- Stockard, J. e Johnson, M. M. (1980). *Sex Roles. Sex Inequality and Sex Role Development*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Woolard, K. A. e Schieffelin, B. (1994). Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55-82.

Recibíu: 30/06/2021
Acceptáu: 15/09/2021